

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Живојин Сијанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 13. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ**

Академија наука и уметности Републике Српске

СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА ЈУЧЕ, ДАНАС И СУТРА

У реферату се говори о досадашњим остварењима, актуелним приликама и будућим задацима српске дијалектологије, научне дисциплине утемељене почетком XX столећа, њеног златног века, у коме су остварени крупни резултати, понајвише објављивани у Српском дијалектолошком зборнику, часопису покренутом 1905. године Белићевом монографијом *Дијалектии источне и јужне Србије*. У раду се објашњава зашто по степену испитаности српског дијалекатског комплекса значајно заостају области двеју западних република бивше заједничке државе. Указује се и на најважније задатке струке у наредном периоду, међу којима предњаче: израда *Српског дијалектолошког атласа* (тридесетак неиспитаних пунктова са подручја Хрватске препрека су коначном редиговању и припремању за штампу Првог лексичког тома Атласа); уклањање преосталих белина са дијалекатске мапе; испитивање и снимање говора избеглица и интерно расељених лица; прикупљање и обрада дијалекатске лексике и ономастичке грађе; наставак рада на међународним пројектима из области лингвистичке географије.

Кључне речи: српска дијалектологија, *Српски дијалектолошки атлас*, белине на дијалекатској мапи, дијалекатска интерференција, дијалекатска лексика, ономастичка грађа.

1. Старогрчка реч *dialektos* означавала је „говор, разговорни језик“, а отуда је дијалектологија „наука о дијалектима“. Мада се

* У тематском блоку који следи објављују се радови из циклуса предавања *Српска лингвистика данас*, одржаног у Српској академији наука и уметности током 2016. године поводом 175-годишњице оснивања Друштва српске словесности.

** anurs@blic.net

термин *дијалекат* често веже и за супстандардни говор/супстандардни језик, он овде остаје на позицији класичне дијалектологије – науке о народним говорима.

Дијалекти и дијалектологија спадају у ретка поља у којима је судбина била наклоњена Србима. За име Вука Стевановића Караџића везани су многи почеци у српској култури и науци, па и у дијалектологији као националној језичкој научној дисциплини. Великан из Тршића је, узгред, записујући казивања својих информатора, бележио и језичке особине, у више махова писао о српским дијалектима, усавршавајући постепено њихову класификацију. Размах науке о језику код Срба и Хрвата у ери непосредно након Вука мимоилази дијалектологију, јер Ђура Даничић и Ватрослав Јагић, двојица највећих језикословаца у другој половини XIX века, нису били дијалектолози. Почетак двадесетог столећа богато компензује пропуштено, јер су готово истовремено на дијалектолошком небу засијале две звезде: већ зрели и учени Милан Решетар, један од највећих српских филолога, наприкосновени ауторитет у више језичких дисциплина, и млађани Александар Белић, „централна личност наше дијалектолошке науке“ (Ивић 1956: 9), водећи српски лингвиста прве половине XX столећа. Ако је сусрет Страхињића Бана и Стариша дервиша „на обали до воде Ситнице“ најлепши људски сусрет у књижевности, онда је сусрет Милана Решетара и Александра Белића најплодотворнији сусрет у једној важној језичкој дисциплини. Прва декада XX века памти се по њиховој континуираној, плодотворној размени мишљења око озбиљних питања српске и хрватске дијалектологије, по академском, господском сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничког стања. Флексибилност двојице научних ауторитета, оверена спремношћу да се, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, напусте раније заступана гледишта, водила је сталним, неретко крупним помацима у науци о народним говорима. Уосталом, најпозванији да о томе суди пре шест деценија је написао „да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“ (Ивић 1956: 40).

2. О значају дијалектологије као научне дисциплине бар код нас довољно казује податак да су двојица највећих српских лингвиста, Александар Белић, члан свих словенских академија наука, и његов најдаровитији и најплоднији ученик Павле Ивић, члан осам, међу којима Српске, Руске, Америчке и Бечке, били првенствено дијалектолози и историчари језика, ствараоци који су помицали границе и

ширили видике у дисциплинама које су само условно делили. Њима се, по вокацији и по научним донетима, придружује учени Дубровчанин Милан Решетар. У жижу интересовања водећих језикословаца дијалекатску проблематику уводили су и уводе значај и научно-истраживачка примамљивост народних говора, неисцрпне ризнице података који осветљавају историју језика, етноисторију, лингвистичку типологију, историју културних и социјалних утицаја, те резултати њиховог систематског истраживања повлаче захвалност стручњака из домена других научних дисциплина. „Дијалекти су“ – како пре пола века рече Павле Ивић, највећи словенски дијалектолог свога времена – „документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота“. Та богата сведочанства „се увек заиста односе на живот народне масе (а не на судбину појединих личности или на случајно осветљене епизоде)“. Начелно се за српски дијалекатски комплекс могу прихватити Ивићеве опсервације у вези са српско-хрватским дијалекатским мозаиком: „Дијалекти су, уза све друго, и чисто лингвистички документи. Они поучавају поред осталог о две капиталне ствари: какви све односи могу постојати у свету језичких система, и какве се све промене могу одиграти у том свету. Није наша заслуга, али је ипак факат да се у обе перспективе наши дијалекти сврставају међу најинтересантније у Европи. Можда баш због горке прошлости наших тако разједињених народа ти су дијалекти досегли ступањ структуралне диференцијације какав се другде не јавља, и мало има језичких области тако инструктивних за општу лингвистику као што је српско-хрватска. Привлачност наше тематике је утолико већа што се лавовски део разлика тиче тако суптилног феномена као што је акцентуација. Можда у читавој осталој Европи узетој скупа нема толико разнородних акценатских система као на земљишту ове четири наше српскохрватске републике“ (Ивић 1962: 209). И још нешто. Жива народна реч је неупоредиво захвалнија за проучавање природе изражајног средства, Божијег дара по коме се хомо сапиенс разликује од других живих бића. За разлику од књижевног језика, чији се развој мора пратити, каналисати, народни израз је имао слободну континуирану еволуцију по својим неписаним, али сасвим сагледивим принципима. Устројство језичких категорија и језичких чињеница на принципу дихотомије, по моделу такозваних минималних парова, у дијалектима је спроведено до перфекције. У књижевном језику, да се подсетимо, три консонанта (/ф/, /х/, /ц/) немају свог звучног парњака, а ни у једном народном српском говору нема толико асиметрије.

3. Захваљујући ауторитету и учинку тројице великана, њихових следбеника и наследника, „двадесети век с правом би се могао назвати златним веком српске научне дијалектологије. Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог столећа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан 'прикључак' најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог XX века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантитетом и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина“ (Драгичевић и Реметић 2001: 143). У минулом столећу добијене су десетине монографских описа поједних говорних типова или говорних зона. Чињено је то по правилу у духу познате и признате белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. Почетак века обележен је првим годиштем најстаријег језичког гласила Српске краљевске академије. Године 1905. у првој књизи Срског дијалектолошког зборника штампана је монументална Белићева студија *Дијалекти источне и јужне Србије*, култно дело које је „и по количини сабраног материјала, и по прецизности бележења, и по дубини његове интерпретације,„ деценијама столovalo као „ретко домашен узор“ каснијим истраживачима, како пре деценију и по написа Драгољуб Петровић, у наше време најпродуктивнији и најзаслужнији дијалектолог, који о тој дидактичкој драгоцености Белићеве студије лаконски рече: „После Белића, наима, лако се било бавити дијалектологијом, јер је он за свако истраживање имао макар глобалан оквир, смернице у којима се оно може обављати, као и резултате који се могу очекивати као изненађење“ (Петровић 2001: 244). Дијалектолозима су данас на располагању драгоцени, у различито време објављивани, квестионари са инвентарима фонетске (Ивић 1962–1963), прозодијске (Николић 1966–1967), морфолошке (Ивић 1992; Богдановић 2000), синтаксичке (М. Ивић 1963; Ракић-Милољковић 1995) проблематике.

4. Иако се учинак српских дијалектолога у минулом столећу на осветљавању специфичности и посебности говорног комплекса свога народа сматра вредним доприносом славистичкој и општелингвистичкој доктрини, историје се постарала и у трећи миленијум пренела нам обимне и озбиљне задатке и обавезе. Овде се под

историјом мисли на ону, како Ивић сликовито а прецизно рече, „горку прошлост“ српског народа. Својевремено је управо највећи словенски дијалектолог рекао да се историја поиграла са крајњим резултатима Вукове реформе, јер су други боље искористили идеје и учинак интелектуалног подвига самоука из Тршића. Хрватима је то помогло у окупљању огромне већине католика штокаваца око заједничког националног стожера и јединственог буквара, добијеног из руку „Цицерона рођеног у Тршићу“, док су Срби убаштинили расцепљен књижевнојезички идиом, „језик са маном“, како рече, по одмереном изразу познат, Мато Пижурница. Историјске политичке илузије новије прошлости, међу којима посебно учинковито партиципира стогодишњи „питонски загрљај“, Хрвата, касније подупрт тековинама Коминтерне „под уздом Ватикана“, добрано стоје иза мишљења да нам се, *mutatis mutandis*, нешто слично десило и са националном дијалектологијом. Испоставило се, наиме, да смо на „туђој њиви“ трошили ионако недовољне кадровске потенцијале, у дијалектологији – најбоље које смо досад имали, док је „домаће имање“, додуше најболније у домену писане баштине, а непријатно и у области дијалектологије, неблаговремено и недовољно обрађивано. Српски стручњаци размрсали су неке кардиналне чворове хрватске дијалектологије, али су нам само на подручју Републике Србије у нови миленијум у аманет пренета три капитална необављена задатка (о њима у т. 5–7), а појављује се и четврти на тлу источне Босне. Овом приликом укратко о природи, озбиљности и обиму задатака и послова које је историја препустила садашњој генерацији дијалектолога, уз овлашно подсећање на то како су тако важне особине промицале пажњи струке.

5. Александру Белићу је чакавски акут донео светску славу, а професор Ивић је објаснио како је његовом великом учитељу промакла иста појава у Александровачкој жупи и како је ауторитет великог научника на специфичан начин одлагао сазнање о несумњивом „Белићевом“ акуту на „Белићевом“ терену, а да га он није „чуо“.¹ Тако се десило да Ивић не тако давно утврди „да у области

¹ „У време истраживања Александра Белића на земљишто косовско-ресавског дијалекта акут је свакако био у живљој употреби него данас и његова слика на терену морала је бити разговетнија. Стога би данас некога могло зачудити то што Белић посетивши Жупу није схватио да се тамо изговара неоакут. Међутим, 1907. године, када је Белић тамо био, тај акценат још није био јасно идентификован у науци. Било је стога логично да се дуги узлазни акценат који је Белић тада тамо слушао схвати као штокавски „ Већ следећег лета, 1908. године, Белић се

источно и свериочно од Копаоника постоји ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији у којем неоакут није изједначен са дугим силазним акцентом. На северу тај ареал допире готово до саме Западне Мораве на сектору између Трстеника и Крушевца, а на југу он се простире бар до Мерћеза и Мрча западно од Куршумлије“ (Ивић 1994: 245). Показаће се, међутим, убрзо да појава има неупоредиво шири ареал, да од лепосавићке околине досеже „до источних падина Јастрепца“, ... „а према северу, у изразитим траговима, од студеничког краја преко Драгачева, југоисточног појаса Ужичке Црне горе и јужнијег појаса таковске зоне до северног подножја Рудника“ (Према: ПЕТРОВИЋ 2013: 35 и тамо нав. лит.). У Шумадији, у качерском појасу акут је оверен и експерименталним путем и табеларно приказане тонске линије ликова *девџка* и *сѝаишѝва* (ПЕТРОВИЋ и ГУДУРИЋ 2008: 423–425).

6. Трошна ћуприја на Колубари испречила се жељи Павла Ивића да „у току екскурзије извршене заједно с асистентом Александром Младеновићем и групом студената“ по ужој Србији октобра 1959. године (Ивић 1959: 397) провери наводе Берислава Николића о постојању тога „незамењеног јата“ у Слоvcу.² Двадесетак година касније биће у основним линијама оивичена зона фонолошке ин-

окрену ка проучавању чакавских говора. Његова расправа *Замейки њо чакавским говорам*, објављена у часопису *Известија руске царске академије наука* за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију. Акцентска слика говора Новог далеко је јаснија од оне у Жупи. Тамо постоје свега два дуга акцента, а не три као у Жупи, а изговор акута није факултативан. Осим тога, у Жупи и оближњим крајевима слику замагљује појава дугог узлазног акцента место исконски дугог силазног у једносложним рчима као *grád* или *зуб*. То је створило утисак о аналошкој природи феномена: према *hǎka* и *hǎk*, а према овоме и *grád*, па онда и *grádimо* према инфинитиву *grádimъ*, императиву *grádi* итд. Све је то сметало Белићу да уочи да већина категорија са дугим узлазним акцентом место ^ у жупском говору одговара чакавском акуту. Уосталом, понесен врло успешним истраживањем чакавских говора, Белић се није враћао на косовско-ресавски терен и задовољио се објашњењем које је раније био нашао, без покушаја да се поново удуби у проблем. Каснији истраживачи се, опет, нису усуђивали да изађу експлицитно с идејом са се на ’Белићевом’ терену у Србији изговара и ’Белићев’ акут, а да га он није уочио. Толики је био ауторитет великана српске лингвистике“ (Ивић 2009: 84–85).

² Према личном исказу професора Ивића приликом преслушавања магнетофонских трака које је аутор ових редова, током екскурзија по терену незамењеног јата на тлу северозадне Србије у лето 1980. године, снимио у Слоvcу.

дивидуалности јата, уклоњене последице погрешне перцепције затвореног вокала *e*, а права икавица на терену Србије биће сведена у реалне оквире и, у контексту утврђеног вокалског архаизма, лако објашњена (РЕМЕТИЋ 1981). Каснија истраживања доносила су податке који полако изоштравају границе ареала појаве чије неблаговременно учачавање стоји иза озбиљних заблуда и лутања у науци о народним говорима. Од задатака пренетих у трећи миленијум овај је најмање проблематичан и захтеван и једини је чије је коначно решење на видiku.

7. На појаву префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различита судбина наглашених некадашњих дугих и кратких вокала **Е** и **О**) на тлу призренско-јужноморавског дијалекта прва је указала Американка Ронела Александер, на основу чијих је текстова снимљених у Грачаници код Приштине године 1971. (ИВИЋ И АЛЕКСАНДЕР 1974) утврђено „да су у говору тога села дуги акценговани вокали *e* и *o* дали затворене вокале *e̞* и *o̞*, док су одговарајући кратки вокали дали отворено *ɛ* и *ɔ̞*, и једно и друго често праћено факултативном дифтонгизацијом“ (према: ИВИЋ–РЕМЕТИЋ 1990: 163). Каснија истраживања су доносила поуздане потврде појаве, фонетски неуједначено манифестоване, са и без дифтонгизације и сл., на широком пространству дијалекта: од Подрине, где је изразита, околине Новог Брда, Липљана, Косовске Митровице, Витине до Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987: 68–78; СТИЛОВИЋ 2010; СТИЛОВИЋ 2011) и врло особенога говора Малог Извора у Црној Реци, у основи несумњиво призренско-тимочког идиома, који је претрпео снажан утицај суседних говора (МАРКОВИЋ 1986: 247). На пространој територији призренско-јужноморавског дијалекта, у домену ове појаве – боје леопардове коже, смештено је 96 пунктова Српског дијалектолошког атласа. За сада је сасвим извесно да појаве нема на компактним подручјима Македоније, Сиринића, Призренског Подгора и још неких кутака Косова и Метохије. До завршног свеобухватног суда пут не може бити ни кратак, ни брз, ни лак.

У обавези сам и у овој прилици присетити се више пута понављаних Ивићевих речи да је дотадашњим, а што значи и досадашњим изостанком националног атласа избегнута „велика бламажа,,.

8. По начелу „да не крива ни тамо ни амо“ у аманат нам је прослеђено, по свему судећи, додатно озбиљно питање, које поново на сцену изводи терен источне Босне, стицајем околности, дуго веома дуго иначе присутан у нашој струци, првенствено у домену историјске дијалектологије. Реч је о још једној последици дијалекатске интер-

трака учествовали су и проф. др Драгољуб Петровић, проф. др Мато Пижурица, мр Жарко Бошњаковић и мр Гордана Драгин“ (РЕМЕТИЋ 2004: 652; РЕМЕТИЋ 2009: 445). На синхроним пресеку дилема око тога да ли појава у области Угљевика представља органски архаизам, траг једног континуитета, или нанос из говора иноверних суседа и нема нарочитог значаја. Битно је да појава постоји, што налаже обавезу да се провери има ли је и у неком од петнаестак пунктова Српског дијалектолошког атласа дотичућих или, пак, измешаних са селима у којима је реч о органском архаизму. Ова појединост иде уз раме онима трима, јасно идентификованим у време најбољег познаваоца српског дијалекатског комплекса и одређивање њеног ареала спада у ред предуслова изрицања коначних судова о српском говорном мозаику.

9. У последњој деценији другог миленијума Срби су се, вољом других, ослободили стогодишњег питонског загрљаја, у коме су се, вољом тих истих других, и нашли. Да се подсетимо: године 1892. у Загребу је штампан *Хрватски њравопис* Ивана Броза, а тачно сто година касније генерал млађега, по Србе судбоноснијег Броза, ставља формално тачку на једно лажно, никад обострано искрено заједништво.

Коначним распадом српскохрватске језичке заједнице и српска дијалектологија српскохрватску визуру поново замењује српском. У том контексту појавило се 2009. г. и целовито издање последњег синтетског дела Павла Ивића *Српски дијалекти и њихова класификација*, студија по којој из поља проучавања српске дијалектологије „излазе говори Хрвата и муслимана Бошњака. Излазак кајкавског и чакавског наречја из тог поља чини ирелевантним за српску дијалектологију и појам штокавског наречја: сви су српски говори штокавски“. У студији се образлаже и „чисто дијалектолошки разлог против схватања о ’српскохрватској’ дијалекатској заједници. То схватање, наиме никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него на политичким или, ако хоћете, социолингвистичким“ (ИВИЋ 2009: 6).

У контексту свеколиких нових разграничења, по Ивићевим речима „српским можемо сматрати оне дијалекте којима говоре Срби, односно популације које свој говор називају српским. То су, у крупним цртама, сви штокавски дијалекти осим икавских, стариначких славонских и источnobосанских“ (стр. 7). У том смислу искрсава проблем са иноверним, данас ионационалним носиоцима говора у саставу дијалекатских јединица које се по том мерилу убрајају у

српске, са говорима оних који су данас других националних осећања. Према поруци Ивићеве синтетске студије „Сви се ови говори не смеју проглашавати српским јер њихови носиоци нису Срби ... Али без обзира на етничку прошлост носилаца тих говора, они улазе у састав дијалекатских формација које су претежним делом српске... Понекад је њихово познавање чак пресудно ако се ради о историји одговарајућих српских дијалеката“, због чега „српска дијалектологија мора водити рачуна о тим говорима, стриктно поштујући при том чињеницу да они нису српски у националном смислу“. Ипак ће, уверен сам, српски дијалектолози у неким случајевима морати поћи даље од Ивићевог става да би „бар у неким случајевима“ било подесно њихове особине „презентирати“ „као неку врсту анекса уз излагање о сродним српским говорима“ (Ивић 2009: 9).

10. Постухумно објављена Ивићева студија доноси и неке новине у номенклатури и класификацији српских дијалекатских јединица. Образложено је преименовање источнохерцеговачког у херцеговачко-крајишки дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска зона по *Дијалектологији* из 1956. г. овде је призренско-тимочка дијалекатска област, јасно рашчлањена на три дијалекатске јединице, враћен је Белићев термин зетско-сјенички дијалект, јер се показало да сјенички крај нема новију акцентуацију. Да се класификација не би компликовала, говори са незамењеним јатом везују се за сродне екавске, док се идоми са двојном заменома јата (ијекавско-екавски) везују за оближње ијекавске. У контексту непостојања термина за именовање целине небалканизираних говора у расправи се размишља о терминолошким паровима типа: *небалканизирани* : *балкананизирани*; *сѣрукѣурално конзервативни дијалекти* : *сѣрукѣурално иновативни (или измењени, или револуционарни или сл.) дијалекти*. Конзервативност се приписује „новоштокавским“ говорима, а иновативност онима другима, супротно досадашњој пракси која је те говоре као „новије“ или „млађе“ супротстављала „средњоштокавским“ (или сл.) идиомима југоисточне Србије.

11. У прошлом, златном веку српске дијалектологије, заиста је урађено доста:

- а) Скинуте су многе белине са дијалекатске карте српског језика;
- б) Добијени су вредни прилози из дијалекатске лексикографије, у чему је испредњачио терен П-Т дијалекатске области (са петнаестак дијалекатских речника, односно збирки речи из народа), за којом иду Црна Гора (са десетак истородних дела, географски и дијалекатски „добро распоређених“) и северна српска покрајина (где цен-

трално место припада десетотомном *Речнику српских говора Војводине*);

в) Нашироко и успешно, а у последњем кварталу минулог столећа – силовито, кренула су ономастичка истраживања;

г) Српски дијалектолози су деценијама успешно сарађивали (и сарађују) на међународним подухватима из домена лингвистичке географије. То су, у првом реду, *Ойшійесловенски лингвистіички айлас (ОЛА)*, *Евройски лингвистіички айлас (АЛЕ)* и *Ойшійекаріайски дијалектіолошки айлас (ОКДА)*;

д) Започет је рад на *Српскохрвајском/Хрвајскосрпском дијалектіолошком айласу*, заједничком пројекту којему ветрови историје нису дували у једра (о томе у т. 22).

ђ) XX век остаје упамћен и по другим прилозима посвећеним обради речи из народа.

Најважнија остварења српских дијалектолога објављивана су у Српском дијалектолошком зборнику, најреномиранијем гласилу тога типа код Словена, часопису који је, магистралном Белићевом монографијом *Дијалектіи исіочне и јужне Србије* године 1905. покренула Српска краљевска академија. Ових дана из штампе излази LXI књига часописа. Наука је добила десетине узорно описаних главних (фонолошких, морфолошких, акценатских, знатно мање синтаксичких) система појединих говора или говорних зона. Ти прилози су по правилу рађени у традицији у свету познате и признате белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. На српској дијалекатској мапи најбоље је обрађен терен косовско-ресавског дијалекта и призренско-тимочке дијалекатске области.

12. Урађено је доста, али још много чега треба урадити. У новонасталим околностима, донекле и по угледу на окупљање стручњака и струке под окриљем Одбора за стандардизацију српског језика, заснован је дугорочни пројекат „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик. Пројекат је свеобухватан у тематском и географском погледу. У њ се утапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будмпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри. Предмет истраживања је, најкраће речено, прикупљање и обрада досад несакупљеног народног језичког блага на целом српском националном простору. Пројектом су обједињени најважнији како дугорочни тако и средњорочни и краткорочни задаци српске дијалектологије, дакле и они на којима су

већ постигнути запажени резултати, а околности су изнедриле и неке нове обавезе. У овој прилици о тим тематским целинама само укратко у констелацији урађено : текуће : као најважније – будуће. Пре тога: похвала и нада поводом заснивања истородних подухвата у другим срединама, од којих само да поменемо: Лексиколошка истраживања југоисточне Србије у Нишу, затим Типолошко проучавање српских говора на југоистоку Србије, пројекат касније утопљен у заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик. Истородни пројекти се, у складу са постојећим околностима, заснивају и при АНУРС-у у Бањој Луци.

13. У Ивићевој последњој синтетској студији, само делимично објављеној за ауторовог живота, стоји да „засад не располажемо описом ниједног говора херцеговачко-крајишког дијалекта у посавском појасу од ушћа Врбаса до западне међе Семберије“ (Ивић 2009: 24). Дијалектологе чека и Бинач (и Доњи и Горњи, чији је мањи део припао Федерацији БиХ), затим тек начета Нишићка виосараван (РЕМЕТИЋ 2009а) и преостали део Мулалука до Сарајева. Тек започето испитивање ијекавскошћакавских говора зеничког и какањског подручја (РЕМЕТИЋ 2000) треба проширити и на преостали део простране некадашње Височке нахије. Прве кораке доживела је околина Бановића (РЕМЕТИЋ 1999а; РЕМЕТИЋ 2015), а околина Лукавца и Живиница још не зна ни за почетак активности. Прикупљена богата грађа (око 700 сати снимљенога говора), на простору тзв. Кадилука, у говору источнбосанских Ера (област оивичена обронцима Романије и Коњуха и рекама Кривајом, Биоштицом и Дрињачом), скинута је углавном са дискета, а њена темељна систематска обрада чека боље дане. Досад је, уз неке прилоге мањег обима, објављена збирка дијалекатских текстова из ерскога говора (РЕМЕТИЋ 2012). Када је о херцеговачко-крајишком дијалекатском комплексу реч, пожељан је, између осталог, темељан опис говора Јадра, а о западној Славонији, Горском Котару, деловима српске Далмације да и не говоримо. Дијалектологе чека и питома Чачанска котлина. Таму заборавља, надамо се, неће доживети икавски говори српске православне популације која је привремено напустила своја вековна огњишта (Купрешка висораван, околина Бугојна, Доњег Вакуфа, Јајца).

14. По белинама на карти не заостаје ни подручје шумадијско-војвођанског дијалекта. Тако, између осталог, „не располажемо ниједним описом говора у посавском појасу на истоку од Шапца и Поцерине, а на западу од ушћа Колубаре“ (Ивић 2009: 41). Ту су и околина Љига и Горњег Милановца, док је Качер „углавном покривен обим-

ним дијалекатским речником, основном скицом говорних прилика и комплетном ономастиком, све захваљујући пре свега Драгољубу Петровићу (ПЕТРОВИЋ и КАПУСТИНА 2011; ПЕТРОВИЋ 1999; ЈАЋИМОВИЋ и ПЕТРОВИЋ 2003)“ (РЕМЕТИЋ 2016: 27). Требало би детаљно испитати говор Поцерине и Рађевине, а надамо се да ћемо ускоро имати право увид и у дијалекатски мозаик Азбуковице.

15. Жељу професора Ивића да заједно са својим учеником С. Реметићем темељно испита југоисточни, смедеревско-вршачком дијалекту припадајући део Баната мораће испунити неко други.

16. Добро је познато да је по степену испитаности испредњачила призренско-тимочка дијалекатска област, где су данас, из сасвим прозирних разлога, најугроженији говори са терена јужне покрајине. За утеху је, додуше, снимање и обрада прикупљених података из говора „интерно расељених лица“ из Призренског Подгора, Подрима, Сиринићке жупе и осталих делова Покрајине на којима су до последњег егзодуса српског живља живели носиоци призренско-јужноморавског дијалекта. У косовско-ресавском дијалекатском делу Покрајине на отимању од заборав народног језичког блага понајвише је урадио Милета Букумирић (у овој прилици в. само: Букумирић 2003; Букумирић 2012), док част струке у оквиру призренско-јужноморавског говорног подручја, у правом смислу те речи, најуспешније бране „Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић, колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем вредних сарадника, међу којима се посебно истиче управо колега Младеновић, по рођењу Призренац, из чијих је руку струка већ добила две посебне монографије (Младеновић 2010; Младеновић 2013) и више обимних и запажених студија, а вероватно највредније су већ на путу“ (РЕМЕТИЋ 2016: 28). Међу тим „највреднијим“ лично мислим првенствено на обраду прикупљене богате грађе говорно слојевите Сиринићке жупе, чијем се детаљном опису, стицајем околности, меродавни аутор тек сада посвећује, стицајем околности које су својевремено Слободана Реметића, на подстицај Митра Пешикана, одвеле у Призрен да се позабави тамошњим српским градским говором.

17. На подручју зетско-сјеничког дијалекта остаће, плашим се, дуго, а можда и завек нерасветљена изузетно интересантна, али и веома замршена говорна слика бококоторског залива. У тој дијалекатској области највише среће су последњих година, захваљујући понајвише Ради Стијовић, имали Васојевићи, прво Горњи (СТИЛОВИЋ 1990; СТИЛОВИЋ 2007), а касније и племе у целини (СТИЛОВИЋ 2014).

Наука је богатија и за обимни *Речник Куча* (ПЕТРОВИЋ, ЋЕЛИЋ и КАПУСТИНА 2013), а уколико се ускора обелодани најављена *Тојонимија Пићера*, непоновљиви Драгољуб Петровић ће се на најбољи начин одужити и својој ујчевини.

18. Стицај околности, међу којима има и историјске игре на нечији рачун, изнедрио је формулацију: „Степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, која је добрим делом последица организационе структуре проистекле из (кон)федеративног уређења бивше заједничке државе“, а на шта се све под тим мисли већ је писано (в. нпр.: РЕМЕТИЋ 1999: 278–279; ДРАГИЧЕВИЋ и РЕМЕТИЋ 2001: 152, 153). Најбољи којег смо досад у овој струци имали пре нешто више од пола века смогао је снаге да, у контексту неминовног узмицања народне речи пред захукталим „прогресивним“ тенденцијама и кретањима, општу добит нареди личном емотивном губитку. „Добро је што одлазе дијалекти. Тек тиме се стварно демократизује до краја језичка база наше културе, скида се печат обележености са широких слојева који се не знају служити књижевним језиком, брише се понеки увредљив аспект дистанце између града и села“. Мирење првог ауторитета струке са стварношћу прати опомињуће једно велико АЛИ: „Није губитак то што ишчезава неисцрпно благо разноврсних прелива нашег народног говора, али јесте губитак ако то богатство ишчезава незабележено“ (ИВИЋ 1962: 208).

А нама се управо то десило. У последњој деценији другог миленијума српска популација из двеју западних република бивше заједничке нам државе привремено је напустила велика пространства која језички нису била довољно, често уопште, дакле нимало истраживана. Доведени смо у ситуацију да испитивањем говора избеглица васпостављамо језичке, а тиме и националне тапије на простране области. На самом крају прошлог, за Србе злосрећног столећа рекама избеглица из западних српских крајева придружиле су се реке „интерно расељених лица“ из јужне српске покрајине.

19. Овом приликом само подсећање да је неуједначеност у степену испитаности српског дијалекатског комплекса „мало где уочљива као у домену ономастике и дијалекатске лексике, где, нарочито код лексике, значајно партиципира учинак завичајних аматера, обично ентузијаста изван језичке струке“. У ретко пријатна подсећања спада податак да је, у организацији САНУ и њеног Одбора за ономастику, под руководством и надзором академика Ивића и његове десне руке у целом подухвату, професора Светозара Стијовића,

у последњем кварталу минулог столећа прикупљена комплетна ономастичка грађа у јужној покрајини, на лавовском делу призренско-тимочке дијалекатске области у гранацама Србије и на већем делу Црне Горе. У заостајању у пословима ове врсте, у прикупљању неписаних сведока историје истраживаних подручја, барјак носе западне српске земље с изузетком, наравно – не случајно, немањићког Хума.

20. За имена двојице великана са почетка XX века вежу се практично и почеци српске дијалекатске лексикографије. Иза садржаја богатих регистара на крају студија *Дијалектѝи истѝочне и јужне Србије* (Белић 1905: 675–715) и *Шѝокавски дијалекаѝи* (REŠETAR 1907: 221–316) стоји свест о значају лексичког блага, о полисемичној тежини добро одабраних лексема. Недељко Богдановић у 6209 речи на крају Белићеве култне студије види корпус чињеница „искористив (чак и као полазна основа) за азбучник будућег, обједињујућег дијалекатског речника призренско-тимочких говора“ (БОГДАНОВИЋ 2013: 105). Александар Белић ће у Српском дијалектолошком зборнику објавити Елезовићев двотомни *Речник косовско-меѝохиског дијалектѝа* (књ. IV [1932]; књ. VI [1935]). Касније деценије доносе извесно затишје, а онда је дијалекатска лексика дочекала своје светле дане. Посебно је, као што је већ речено, процветао терен призренско-тимочке дијалекатске области (са петнаестак дијалекатских речника, односно обимних дијалекатских збирки и десетинама вредних прилога у оквиру активности пре свега сарадника Катедре за српски језик у пригодним тематским едицијама нишког Филозофског факултета и Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу). Занимљиви радови могу се наћи и у Врањском гласнику, Пиротском, Лексовачком, Белопаланачком зборнику, зајечарском Развитку, Етнокултуролошком зборнику у Сврљигу. Терен Црне Горе покривен је са десетак истородних дела, а ту је и Српска Атина, где Матичином десетотомном *Речнику срѝских говора Војводине*, на челној позицији, уз раме стоје вредна дела из домена терминологије пре свега материјалне културе, рађена и објављена на тамошњем Филозофском факултету. О значају дела ове врсте довољно говоре адресе њихових корисника, углед издавача, као и ауторитет струке и стручњака залеглих за подухвате овога типа. С тим у вези неколика подсећања пријатне, али и невеселе конотације. Ауторитет Павла Ивића стоји иза чињенице да је под кровом ове куће, у најтешњој сарадњи и уз ангажман његових најближи сарадника и – према мери својих могућности – његових следбеника у једном опредељењу, последњих дванаест година објављено петнаест

речника или збирки речи из народа. А све је почело пре три деценије *Пословицама и њорехењима у њиројском говору* Драгољуба Златковића (Златковић 1988), по професији агронома, прошлогодишњг добитника Вукове награде, поводом седамнаесте књиге усмене баштине ауторовог завичаја, коме су, по личном, често навођеном исказу, Ивићева подршка и непосредна практична помоћ његових сарадника, биле од пресудне помоћи. Значај напора ове врсте почива на чињеници да се на основу исцрпног дијалекатског речник добија увид у све језичке сегменте дотичног идиома, а и поздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села јер су две револуције, технолошка и идеолошка, радикално измениле живот руралних средина и дословце затрле многе старе обичаје и облике ранијег привређивања. Овде једно изнуђено подсећање са помешаним осећањима. На Трибини Библиотеке САНУ поводом 110 година Српског дијалектолошког зборника 17. новембра 2015. године Недељко Богдановић рече: „Материјалне прилике спречиле су уредништво *Зборника* да у своме садржају има и такве дијалектолошке радове као *Речник њиројског говора* Драгољуба Златковића (Златковић 2014) и *Речник њимочког говора* Љубише Рајковића (РАЈКОВИЋ 2014), те су оба објављена код других издавача, а претходи им и *Речник говора југа Србије* Момчила Златановића (ЗЛАТАНОВИЋ 2011). Уредништво се одужило на тај начин што је надгледало послове на овим речницима, рецензирало понуђене рукописе и препоручило их за публикавање“ (Трибина 2016: 253). Уз напомену да је сличних уплива у рад сарадника са разних страна било, разуме се, још, једна нимало пријатно опаска. Са упливом у „туђе послове“ ове врсте, како ствари стоје, престаје се са заласком генерације сарадника ангажованих у „нултом статусу“ на научним подухватима. Трагање за објашњењем те непријатне чињенице придружује се тражењу одговора на питање шта је то све водило већ помињаном податку де је „више ономастичких и лексичких чињеница, сведока свеколиког идентитета и континуитета, прикупљено на простору тимочко-лужничког дијалекта у оквиру Србије него на простору од Мораве до Беле Крајине у Словенији!“ (РЕМЕТИЋ 2016: 28). Потпун увид у досад учињено омогућиће нам за штампу припремљена⁴ монографија Љ. Недељков и Б. Марковић *Дијалекатска лексикографија њиокавског наречја (од 1818. до 2014. године)*.

⁴ Објављена у међувремену у Српском дијалектолошком зборнику, књ. LXII (за 2015. годину), стр. 247–326.

21. Историја се постарала да за испитивање језичке и дијалекатске интерференције буду најинтересантнија подручја која су недавно привремено остала без Срба. Измешаност и(ли) непосредно граничење са народима другачије културе и вероисповести сноси одговорност за трвења и несугласице, капислу политичке несигурности и безбедности, али и за језичку и говорну пикантерију, непознту компактним националним областима. За разлику од јужне српске покрајине, језички солидно испитане, са посебним акцентом управо на интерференцију, проблематику којом су се бавили и најбољи представници струке, терен Босне се у том погледу показује као још неиспитани Елдорадо. Најновија искуства са говором избеглица са тих простора бацају ново светло на проблематику интерференције у верски хетерогеним областима. Показује се, наиме, да је разлика у вери ипак мања кочница говорној нивелацији но што се досад мислило. Та брана попуштала је неретко и у домену маркционих карактеристика, чувара верског и националног идентитета. Испоставља са да „национални амблем није свугдје ни рефлекс јата, ни шћакавизам, па ни опозиција тврдых и меких африката“ (РЕМЕТИЋ 2009: 174). Из дијалектолошке и етнографске литературе зна се да су носиоци типичног херцеговачко-крајишког дијалекта на тло Босне из старог завичаја донели *мачку* и *клијешѿа*, што су неки у најновијем егзодусу и задржали, а други могли у збег понети *мачку* и *клијешѿа*, *маћку* и *клијешѿа*, *мачку* и *клишѿа*, *маћку* и *клишѿа* и сл. (РЕМЕТИЋ 2009: 165–157; РЕМЕТИЋ 2015а: 398).

22. „Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (ИВИЋ 1962: 210). У досадашњем раду на атласу српских дијалеката преламале су се, између осталог, сенке свих Југославија и остављали отисци свих друштвених и кадровских прилика и неприлика на овим просторима. Подухват под именом Српскохрватски/Хрватско-српски дијалектолошки атлас заснован је 1959. године, када је Миливоје Павловић израдио лексички, а Берислав Николић акценатски упитник (о томе у: РЕМЕТИЋ 2007:188). Убрзо су урађени и остали делови целовитог упитника општесрпскохрватске физиономије, са питањима која треба да верно дочарају штокавско, чакавско и кајкавско наречје, а први упитници Атласа у Србији попуњени су у неколико пунктова већ далеке 1963. године. Озбиљне обавезе на међународним лингвистичким атласима⁵ водиле су застоју на домаћем

⁵ И у наредном периоду се планира учешће српских дијалектолога у раду на *Ойшћесловенском ливгвистичком айласу* и *Ливгвистичком айласу Европе*.

задатку. Никада није направљена целовита мрежа Атласа, а касније ће се показати да ни грађа прикупљена на терену у многим случајевима није поуздана. Историјски догађаји крајем XX века уништили су перспективу израде Српскохрватског дијалектолошког атласа, али су донели нове потешкоће око израде атласа српских народних говора, посебно око испитивања локалних говорних идиома у два западним републикама заједничке нам државе, чији смо распад дочекали са подацима за Атлас прикупљеним у око 70% пунктова на тлу Србије и Црне Горе. Са простора Хрватске нисмо имали дословце ништа, јер су подаци из неколико обрађена пункта туђа својина. У крајње отежаним условима кренуло се на пословима око израде Српског дијалектолошког атласа. Урађена је мрежа Атласа, коју чини 800 стотина пунктова. Мрежа је на Космету, у БиХ и Хрватској, из сасвим прозирних разлога, гушћа од налога тамошње говорне разуђности. У мрежу су укључени српски говори у Албанији, Македонији, Румунији, Мађарској и Словенији (Бела Крајина). За простор БиХ ексцерпирана је српска грађа прикупљена за *Босанскохерцеговачки дијалектолошки атлас* у оквиру пројекта *Босанско-херцеговачки дијалектски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику*. Подаци из пунктова у Хрватској у наше време прикупљају се поглавито у раду са избеглицама. Политичка клима у тој земљи не обећава класични, уобичајени начин извршавања задатка на терену тамо где још има српске популације. Ипак, непријатно заостајање на прибирању грађе у српским говорима на тлу Хрватске требало би, бар за потребе првих лексичких томова, да буде превазиђено у догледно време.

Рад на атласу српских народних говора скопчан је са многим проблемима. Упитник Атласа подсећа на српску ћирилицу пре Мркаљеве реформе. На једној страни је вишак питања, својевремено укључених ради чакавске и кајкавске говорне стварности, а на другој мањак, тј. недостатак информација за изоштравање слике и прецизирања изоглоса на искључиво српској дијалекатској карти. У полустолетном раздобљу грађа је прикупљана у говору трију генерација, прикупљало је више генерација научника различитих лингвистичких школа. Ближи приступ корпусу тако сакупљаних чињеница изнео је на видело многе недостатке, међу којима није мало случајева који изискују додатна теренска истраживања. Већ је речено да су у трећи миленијум пренете озбиљне обавезе на разрешавању раније неуочаванх проблема. Док се ови задаци не обаве, условно се може картографисати једино материјал лексичке природе, што се управо и чини.

Од четири предвиђена лексичка тома за први су практично урађени нацрти свих планираних карата. Чека се још грађа из тридесетак пунктова са подручја Хрватске и знатно мање из осталих зона па да се приступи коначном редиговању садржаја Првог тома Атласа. На досадашњи рад на овом послу, као и на његову перспективу треба гледати и у контексту чињенице да је од његовог почетка до данас ова држава четири пута мењала име, да су уместо тадашњег једног, разуме се „јединственог“, данас на сцени четири језика, односно „језика“, да су у мрежу *Српског дијалектолошког атласа* укључена родна места и(ли) завичаји Рада Томова, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Ђамила Сијарића, Јована Вуковића, Радомира Алексића, Митра Пешикана, да су у мрежи задржани сви пунктови зетско-сјеничког дијалекта, без обзира на конфесионалну или националну припадност, односно опредељеност њихових житеља.

23. Деценијама српски лингвисти указују на хроничну недовољност кадровских и материјалних капацитета за научне подухвате националног значаја. У бар једном сегменту долазе, изгледа, бољи дана. Међу више од двеста полазника на докторским студијама из србистике у Србији њих двадесетак је из области дијалектологије. Додајмо и податак да се докторске студије у Републици Српској тек заснивају. У последњих десетак година одбрањено је петнаестак докторских и исто толико магистарских теза. У току израде је најмање петнаест докторских дисертација. Одбрањено је четрдесетак мастерских радова, само у Новом Саду „око 80“, а у Нишу „безброј“ дипломских. И ови непотпуни подаци (без увида у прилике у Београду и на Палама) као да најављују још једно златно доба српске дијалектологије. Озбиљност тренутка налаже и меру опреза у проценама будућих стаза на пољу језичке дисциплине националног значаја и тежине.

24. Не знам да ли ћу још који пут говорити на данашњу тему, па отуда, у првом реду због младих, на којима све па и српска дијалектологија остаје, осећам се обавезним да кажем коју реч о можда најважнијем сегменту целе ове приче. На промоцији књиге *Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ*, одржаној на Трибини Библиотеке САНУ 17. децембра 2013. године, у контексту поређења прилика у време заснивања значајног научног пројекта и односа према усменој народној баштини и актуелног стања и већ прилично устаљене климе, рекао сам: „У Ивићево доба почеци и плима, а после, нажалост, непријатна осека. Вратила су

се времена завичајне дијалектологије, што не иде на руку напору око формирања тима стручњака компетентних за решавање виталних питања озбиљне националне научне дисциплине. Ново време са новим системом тзв. бодовања научног рада уништило је перспективу стручног помагања агилним ентузијастима, а у државној каси нема пара за штампање радова оних који 'нису на пројектима'. Сплет околности таквима затвара врата и у научним гласилима, међу којима има и оних која је управо Павле Ивић оснивао. „Завичајна дијалектологија“ је Ивићев термин, а и мени је, без одржаног иједног часа из дијалектологије, без менторске функције у оквиру струке од семинарског рада до докторске тезе, требало времена да схватим његов прави значај и тежину, а све то стицано је слушајући Професорове речи. Водећи словенски дијалектолог је, колико је мени познато, у изради докторских теза био ментор двојици Срба. Своме асистенту Драгољубу Петровићу, рођеном у Кучима, с детињством понајвише проведеним у Пиперима, у Осмој офанзиви донетом у Војводину, дао је да бира: „западна Србија или западна Босна“ и Куч је пошао да на Змијању провери има ли још увек „онога иза каце“. Нешто више времена требало је ментору да свога млађега ученика, који тада није схватао позадину оцене да је он „кандидат за јачу тему“, преведе преко Дрине. И тако сам се ја нашао на „јатовском“ делу Шумадије. Професор је говорио да су докторске тезе најсавесније и најтемељније рађене монографије, да стицање високог академског звања на опису говора „своје мајке“ није афирмативно за аутора а обично ни нарочито добитно за струку. Сматрао је, из искуства знао, да се темељним истраживањем другачијег идиома по природи ствари шире сопствени видици у струци, а стиче и реалнији увид о месту и значају, у ближем и ширем окружењу, матерњег израза, дакле онога који се већ зна. Драгољуб Петровић је наш најобавештенији стручњак о приликама у српском дијалекатском мозаику. Од предака из Куча и Пипера понео је акценатски систем Ивана Црнојевића, који је, на Мањачи, могао упоредити са Вуковом политонијом, да пореди полазну и завршну тачку у развоју акценатских прилика код Срба, а тиме добије и зелени картон за проходност у свим кутовима српске дијалекатске мапе. Отуда оно Петровићево вишедеценијско суверено вођење послова око израде (и објављивања) студентских, магистарских, докторских радова, као и дела аматера приносника из разних, говорно разноликих крајева, којима је ред приписати и у посебне књиге уоквирено лексичко благо Качера, Спича, а нарочито, и то недавно, родних Куча. Ово подсећање на

Ивићево вођење кадровске и научне политике има смисла ако наиђе на адекватан пријем код оних који су данас и који ће бити сутра одговорни и меродавни у пословима ове врсте. Да су прва, пресудна, најважнија научна звања стицана путем Ивићевог размишљања, не би се могло десити, примера ради, да сто и нешто година након Белићеве *Дијалектoлoшкe кaртиe српскoг језикa*, објављене у Санкт Петербургу 1905. године, понегде у програмима предмета *Акцeнтoлoгијa* и *Дијалектoлoгијa* стоји да косовско-ресавски дијалекат има два акцента. Подсећање приводим крају с опорим осећањем због чињенице да се већина данашњих како млађих тако и искуснијих сарадника из дијалектологије углавном бави говором својих општина или округа.

25. Опрезност код размишљања о сутрашњици дијалектолошке струке налаже и уверење да у пословима прикупљања усменога језичког блага, живе народне речи на терену, ни из далека нису искоришћене све расположиве могућности, при чему се у први план пробијају студентски потенцијали. Неки данашњи наставници дијалектологије у једној генерацији имају студената колико је Павле Ивић имао у току целе наставне каријере. Озбиљан искорак у струци учиниће њихово пописивање назива брда, долина, потока и осталих топонима из завичаја њихових родитеља. Додатан драгоцен корак је прикупљање бар делића терминологије из материјалне и духовне културе српског села, у чему ће припомоћи тридесетак већ постојећих упитника. Студенти могу дати озбиљан допринос снимању говора избеглица и „интерно расељених лица“. Треба васпостављати некадашњу бар местимичну праксу објављивања студентских радова. Познато је да поједине катедре располажу десетинама одбрањених дипломских радова у којима има и драгоцених, досад незабележених чињеница на терену. Брине информација да јењава интересовање студената за дипломске и мастерс радове из дијалектологије. Треба студентима објаснити значај прикупљања и од заборавати отимања усмене баштине. „Када је краљ Милутин својој здужбини [реч је о манастиру Бањска] поклањао бројна имања сигурно ни слутио није да ће његова владарска издашност једнога дана бити тако драгоцен за српску науку о језику, нарочито за њену грану ономастику – односно подграну, топономастику“, како је лепо речено на промоције сјајне Ломине књиге *Тoпoнимијa Бaрскe хрисувуљe* (Трибина 2016: 155). Уосталом, убикација многих топонима српских земаља у културним Пешикановим студијама из историјске ономастике рађена је и на основу грађе прикупљене на терену.

Искуство стечено у више од четири деценије рада у струци довољно је за подстицај колегама од компетенције да, на уштрб личног комодитета а за рачун опште ползе, прискоче у помоћ ентузијастима, аматерима приносницима без одговарајуће лингвистичке спреме. И још нешто, можда и важније. Младе сараднике, нарочито почетнике у послу, треба слати изван завичајног окружења, што у младим годинама треба да чине и њихови ментори, а завичају се, по природном, неписаном кодексу инстинктивног права, под старе дане враћати, управо као и двојица најбољих из струке које сам лично упознао: Павле Ивић и Драгољуб Петровић.

26. У наредном периоду струка прижељкује истраживачки размах у свим овде наведеним смеровима. Да се настави са скидањем преосталих белина на карти, продужи са започетим пословима у области дијалекатске лексикографије и сл. Када је о издавачкој страни реч, жеља је: да *Српски дијалектолошки зборник* задржи корак уредног годишњака, не посустајући притом ни у квантитативном ни у квалитативном погледу, да статус годишњака имају и *Ономастолошки прилози*, да монографије и друге студије из области дијалектологије и убудуће добијамо од садашњих и нових издавача. Да будемо сведоци гранања постојеће праксе наших универзитетских центара, односно факултета у објављивању остварења својих сарадника, односно да буду још успшенији организатори научних скупова посвећених испитивању народне речи. Да објавимо први том *Српског дијалектолошког атласа* и тиме на најбољи начин омеђимо српски етнички и језички простор.

Цитирана литература

- Белић, А[лександар]. „Дијалекти источне и јужне Србије.“ *Српски дијалектолошки зборник I*, Београд (1905): I–CXII + 1–715 (са два картама).
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 309–335.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Лексика у Белићевим Дијалектима источне и јужне Србије.“ *Годишњак за српски језик, Универзитет у Нишу. Филозофски факултет XXVI* / 13 (2013): 95–105.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије.“ *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 356.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Речник говора северне Метохије“. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 15, 2012: 704.

- ДРАГИЧЕВИЋ, Милан и РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија на почетку ХХИ века“. *Филозофско-филолошке науке на јочейку 21. вијека. – љроблеми и љрави развоја* (Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 7–8. децембра 2001), Научни скупови, књ. 2, Филозофски факултет у Бањој Луци 2001: 143–158.
- ЂУРКИН, Веселина. *Лексика Уљевика и Забрђа*. Сомбор: Универзитет у Новом Саду. Педагошки факултет у Сомбору, 2006: 191.
- ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора југа Србије (љровинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: „Аурора“, 2011: 563.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Пословице и поређења у пиротском говору.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIV* (1988): 337–683.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник љиројског говора. Том I: А–Њ (стр. 573) Том II: О–Ш (стр. 601)*. Београд: Службени гласник (*Библиотека Lexis, Едиција Речници и енциклопедије*), 2014.
- ИВИЋ др Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шљокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска 1956: 216 (са картом).
- ИВИЋ др Павле. „Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV* (1959): 397–400.
- ИВИЋ, Павле. „Дијалектологија, један наш културни проблем.“ *Летњоис Машице српске* 389/3, Нови Сад: Матица српска, 1962: 175–180.
- ИВИЋ, Павле. „Инвентар фонетске проблематике штокавских говора.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII* (1962–1963): 99–110.
- ИВИЋ, Павле. „Инвентар морфолошке проблематике штокавских говора.“ *Зборника Машице српске за филологију и лингвистику XXXV/1*, Нови Сад 1992: 195–212.
- ИВИЋ, Павле. „Неоакут на падинама Копаоника.“ *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику XXXVII* (1994): 249–256.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација. Приредио Слободан Реметић*. Сремски Каровци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Библиотека ЕЛЕМЕНТИ, 81, 2009: 221.
- ИВИЧ, П[авле] и АЛЕКСАНЕР Р[онела]. *Рефонологизација количества гласног в каетство в одном југо-восточном сербском говоре*. Общесловянский лингвистический атлас. Материялы и исследования 1971, Москва: Издательство „Наука“, 1974: 18–21.
- ИВИЋ Павле, Реметић Слободан. „Рефлекси акцентованих вокала е и о у говори-ма призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине.“ *Косовско-мешохијски зборник 1*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1990: 163–173.
- ИВИЋ, Милка. „Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима.“ *Зборника за филологију и лингвистику VI*, Нови Сад, 1963: 13–31.
- ЈАЋИМОВИЋ, Миодраг и ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Ономастика Качера. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија 22*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003: 178.

- МАРКОВИЋ, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): 243–500.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 12, 2010: 472.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Институт за српски језик САНУ: *Монографије* 18, 2013: 470.
- НИКОЛИЋ М., Берислав. „Упитник за испитивање акцента у штокавским говорима.“ *Јужнословенски филолог XXVII*/ 1–2 (1966–1967): 307–336.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Напомене о говору Качера.“ *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику XLII* (1999): 383–394.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Изабраних дела).“ *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику XLIV*/1–2 (2001): 237–245.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб и Гудурић, Снежана. „Неоакут на северном подножју Рудника.“ *Зборник Института за српски језик САНУ. Посвећено др Драгу Ћујићу поводом 75-годишњице животоа*, Београд, 2008: 419–428.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб и КАПУСТИНА, Јелена. „Из лексике Качера.“ *Српски дијалектолошки зборник LVIII* (2011): 1–336.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Ћелић, Ивана и КАПУСТИНА, Јелена. „Речник Куча.“ *Српски дијалектолошки зборник LX* (2013): 1–461.
- РАЈКОВИЋ, Љубиша Кожељец. *Речник њимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво „Лексика“, 2014: 658.
- РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ, Софија. „Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне.“ *Српски дијалектолошки зборник XLI* (1995): 521–570.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије.“ *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): 7–105 (са картом).
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње историјаности и даљи задаци*. Српски духовни простор. Зборник радова са научног скупа (Бијељина, 29–30. октобар 2009), Бања Лука – Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1: 275–283.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О гласовним особинама говора Жељове (код Бановића).“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLII* (1999а): 399–432.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О шћакавизму какањских и зеничких Срба.“ *Јужнословенски филолог LVI*/3–4 (2000): 931–949.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *О шесточланом ѡрозодијском систему у говору Кладња и околине*. Живот и дело академика Павла Ивића. Зборника радова са трећег међународног скупа ЖИВОТ И ДЕЛО АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004: 651–659.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик.“ *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2007: 179–193.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект).“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* ЛП/1 (2009): 149–178.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Над шћакавизмом Нишићке висоравни. *Славистику XIII*, Београд: Славистичко друштво Србије, 2009: 372–378.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Текстови из говора источнобосанских Ера.“ *Српски дијалектолошки зборник LIX* (2012): 485–637.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски дијалектолошки атлас у светлу језичке и дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект).“ *Књижевност и језик LX/ 2*, Београд, 2013: 205–230.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Над морфолошким карактеристикама говора Жељове (код Бановића).“ *Пућевима српских идиома*. Зборник радова, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015: 27–52.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Језичка и дијалекатска интерференција и вера. Исходнији 1*, Темишвар/Ниш: Савез Срба у Румунији. Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији. Филозофски факултет Универзитета у Нишу 2015а: 391–401.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија данас и сутра.“ *Зборник радова Института за српски језик САНУ III*. Српски језик и актуелна питања језичког планирања, Београд, 2016: 25–33.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Из лексике Васојевића.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 119–380.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Говор Горњих Васојевића.“ *Српски дијалектолошки зборник LIV* (2007): 1–321.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије.“ *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима 1: Језик и народна традиција*, Косовска Митровица 2010: 519–540.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Још неколико напомена о префонолизацији у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије.“, *Косовско-метохијски зборник 4* (2011): 149–157.
- СТИЛОВИЋ, Рада. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа, 2014: 657.
- ТРЕБИНА. *Трибина Библиотеке САНУ II/ 2*, Београд, 2014: 223; *IV/ 4*, 2016: 303.
- BROZOVIĆ, Dalibor. „Govor u dolini rijeke Fojnice.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik X*, Sarajevo, 2012: 243–425.
- VALJEVAČ, Naila. „Govor visočkih Muslimana.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik IV* (1983): 285–354.
- IVIĆ, Pavle. *Narečja*. У изватку из II издања Енциклопедије Југославије: Prof. dr Dalibor Brozović, Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. – Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988: 54–88.

- JANIĆ Dževad. „Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne.“ *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik VIII* (2002): 7–235 + Karta istraživanih punktova.
- REŠETAR Milan. *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung I), 1900, 4°: 222 ступца.
- REŠETAR Milan. *Der štokavische Dialekt*. Wien (Kais. Akad. der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Ling. Abt. VIII), 1907, 4°: 320 стубаца (са две карте).
- ŠURMIN, Đuro. „Osobine današnjeg sarajevskog govora.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti CXXI*, Zagreb 1895:186–209.

Слободан Н. Реметич

СЕРБСКАЈА ДИАЛЕКТОЛОГИЈА ВЧЕРА, СЕГОДНЈА И ЗАВТРА

Резюме

Хотя начало сербской диалектологии связано с трудом Вука Ст. Караджича, эта языковая дисциплина научно утвердилась в начале XX века, когда одновременно появились на сцене Милан Решетар и Александр Белич. Благодаря их обмену мнениями, концепции классификации сербских диалектов эволюционировали с 1905 по 1910 год больше, чем в предыдущем и последующем периоде в целом. Двадцатое столетие считается золотым веком сербской диалектологии, веком первичной научной деятельности двоих самых значимых сербских лингвистов минувшего столетия: Александра Белича и Павла Ивича. Хотя в приведенном периоде были достигнуты крупные результаты (на диалектологической карте были заполнены многие пробелы; были опубликованы десятки монографических описаний отдельных типов говоров; были достигнуты и стоящие начальные результаты в области городской диалектологии; были опубликованы ценные исследования по диалектной лексикографии и ономастике; были решены многие вопросы сербской исторической диалектологии и пр.), стечением обстоятельств серьезные и объемистые задачи перешли в третье тысячелетие. Для того чтобы составить окончательное суждение о важных вопросах специальности, необходимо рассмотреть ареал некоторых фонологических свойств на территории Сербии и восточной Боснии, пропущенные прежними исследователями подробности. Результаты исследований сербского диалектного комплекса чаще всего были опубликованы в Сербском диалектологическом сборнике, видном вестнике, который Сербская королевская академия учредила в 1905 году изданием известной монографии Александра Белича *Диалекты восточной и южной Сербии*.

Автор доклада напоминает о неординарности степени изученности сербской диалектной мозаики, как правило, на первый план выдвигается пространство двух западных республик бывшего общего государства, где сербские говоры не обладали приоритетным статусом. В течение последних военных действий просторные западные зоны остались временно без сербов, вследствие чего перед

диалектологами постављена задача – восстановить языковое право собственности в просторных зонах исследованием говора беженцев.

Самые важные задачи сербской диалектологии тематически и географически охвачены всеобъемлющим долгосрочным совместным проектом Сербской академии наук и искусств и ее Института сербского языка „Диалектологические исследования сербского языкового пространства“. Важную позицию в проекте занимает составление *Сербского диалектологического атласа*, задачи связанной с серьезными, нередко трудно разрешимыми проблемами. Исторические события конца прошлого столетия уничтожили перспективы составления *Сербскохорватского диалектологического атласа*, а нам принесли задачу включения сербских говоров в Боснии и Герцеговине и в Хорватии в атлас сербских диалектов. Особые проблемы возникают в связи с невозможностью полевой работы на территории Хорватии, откуда после распада бывшего государства мы не унаследовали ни одного обследованного сербского пункта. Этот большой недостаток в основном устраняется изучением говора беженцев. Около тридцати все еще неисследованных пунктов приведенного пространства представляют собой препятствия окончательной редакции и подготовке к печати Первого лексического тома Атласа.

В докладе указывается на нереализованный студенческий потенциал при сборе устного словарного состава языка, автор также обращается с призывом к диалектологам помочь энтузиастам в сборе и обработке устного языкового наследства своих родных мест.

Ключевые слова: сербская диалектология, *Сербский диалектологический атлас*, пробелы на диалектологической карте, диалектная интерференция, диалектная лексика, ономастический материал.

Slobodan N. Remetić

SERBIAN DIALECTOLOGY IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE

Summary

Although the beginnings of Serbian dialectology are related to the work of Vuk Stefanović Karadžić, this linguistic discipline was academically established in the early 20th century, when Milan Rešetar and Aleksandar Belić appeared on the scene simultaneously. Owing to their exchange of opinions, the conceptions in classifying Serbian dialects evolved over the 1905–1910 period more noticeably than in the whole of earlier or later research. The 20th century is considered to be the golden age of Serbian dialectology, the primary academic preoccupation of the two greatest Serbian linguists of the last century: Aleksandar Belić and Pavle Ivić. Though certain milestones were hit in the mentioned period (many blank spots were removed from the dialectal maps; dozens of monographic descriptions were published on individual speech types; valuable initial results were achieved in the domain of urban dialectology; valuable studies were completed in the domain of dialectal lexicography and onomasticon, many questions were answered in Serbian historical dialectology, etc.), as things turned out, serious and comprehensive tasks were transferred into the third millennium. In order

to pass the final judgement on the relevant matters of the discipline, it is necessary to define the areals of some phonological features on the territory of Serbia and eastern Bosnia, details that earlier researchers have missed. The results of the study of the Serbian dialectal complex were predominantly published in the *Serbian Dialectological Review* (*Srpski dijalektološki zbornik*), a respectable journal established in 1905 in the Serbian Royal Academy after the publication of Aleksandar Belić's seminal *Dialects of Eastern and Southern Serbia*.

The paper emphasises the unequal degree of study of the Serbian dialectal mosaic, in which as a rule the area of the western republics of the former state „takes precedence,“ where the Serbian speeches did not have a priority status. During the latest war operations, the extensive zones were temporarily left without Serbs, which imposed the duty onto dialectologists to establish the language credentials of the vast areas in their study of the refugees' speech.

The most important tasks of Serbian dialectology were thematically and geographically encompassed in a comprehensive long-term project „Dialectological Research of the Serbian Language Area,“ a joint enterprise of the Serbian Academy of Arts and Sciences and its Institute of the Serbian Language. A relevant position within the project is occupied by the compilation of the *Serbian Dialectological Atlas*, a task facing serious, often hardly solvable problems. The historical events from the close of the last century destroyed the perspective of compiling the *Serbo-Croatian Dialectological Atlas*, and imposed upon us the task of additional inclusion of Serbian speeches from Bosnia and Herzegovina and Croatia into the atlas of Serbian dialects. Particular problems arise from the impossibility of field work on the territory of Croatia, from where since the dissolution of the former state we have not inherited a single studied Serbian spot, and that considerable deficit is mostly relieved through the study of refugees' speech. Thirty-odd still unstudied spots from the mentioned area are an obstacle to the final editing and prepress of the *First Lexical Volume of the Atlas*.

The paper stresses the unused student potential in the collection of oral linguistic heritage and appeals to the dialectologists that, in such tasks, they should assist the amateur enthusiasts in the collection and treatment of homeland oral linguistic tradition.

Keywords: Serbian dialectology, *Serbian Dialectological Atlas*, blank spots on the dialectal maps, dialectal interference, dialectal lexis, onomastic material.